

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата психологічних наук, доцента, доцента кафедри психології та педагогіки Хмельницького національного університету
Гаврилькевича В'ячеслава Костянтинівича
на дисертацію Волошин Олени Олександрівни
«Вплив освітнього простору на розвиток емоційного інтелекту підлітків»,
подану до разової спеціалізованої вченої ради Хмельницького національного університету на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія, галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки

1. Актуальність теми дисертаційного дослідження та її зв'язок із відповідними планами розвитку галузей науки.

Актуальність дисертаційного дослідження зумовлена об'єктивними соціальними, освітніми та психологічними викликами, що постають перед сучасною системою психологічного супроводу підлітків у закладах загальної середньої освіти. Особистісне становлення підлітка в сучасних реаліях пов'язане з постійним емоційним напруженням, перебуванням у ситуації когнітивної невизначеності, хронічним дистресом та інтенсивним пошуком стійкої соціальної ідентичності, що значно підвищує ризик виникнення емоційних деструкцій, дезадаптації та зниження когнітивної ефективності молоді.

Реалізація цільових орієнтирів Нової української школи та засад людиноцентризму в сучасному освітньому просторі актуалізує необхідність переходу від реактивних методів психологічного супроводу до проактивних моделей. У період інтенсивних трансформацій та суспільної нестабільності ключовим завданням стає збереження ментального здоров'я підлітків. З огляду на це, науковий пошук шляхів розвитку емоційного інтелекту, рольової гнучкості та навичок конструктивного міжособистісного спілкування підлітків постає як критично важлива передумова для запобігання внутрішнім кризам особистості та забезпечення її гармонійного життєтворення.

Порушена у дисертації проблема безпосередньо корелює з пріоритетними напрямками розвитку сучасної психологічної науки та освітньої практики, зокрема з гуманізацією та психологізацією освітнього простору, розробкою інноваційних технологій збереження ментального здоров'я учнівської молоді, а також із формуванням емоційної компетентності як наскрізної метанавички XXI століття в підлітковому віці.

2. Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано в руслі сучасних наукових програм і тематичних напрямів, спрямованих на психологізацію та гуманізацію змісту загальної середньої освіти, упровадження середовищного, компетентнісного та особистісно орієнтованого підходів у процесі онтогенетичного розвитку учнівської молоді. Тематика роботи повністю узгоджується з державними та галузевими стратегіями розвитку освіти, які акцентують увагу на формуванні психологічної резильєнтності, здатності підлітків до емоційної саморегуляції, конструктивної міжособистісної взаємодії та проактивного життєтворення.

Дисертація органічно вписується в науково-дослідні напрями у галузі соціальних та поведінкових наук (зокрема, вікової психології, психології особистості та практичної психології), що пов'язані з проблемами формування

адаптаційного потенціалу особистості в пубертатному періоді, забезпечення психічного благополуччя учнівської молоді та проектування освітнього простору, що сприятливо впливає на розвиток емоційного інтелекту підлітків.

Дисертація виконана згідно з тематичним планом наукових досліджень Хмельницького національного університету у межах науково-дослідної роботи «Психолого-педагогічні засади професійно-особистісного розвитку фахівців в умовах трансформації суспільства» (номер державної реєстрації 0125U003711). Тема роботи затверджена на засіданні Вченої ради Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 2 від 26 жовтня 2021 року).

3. Найбільш суттєві наукові результати, що містяться в дисертації.

До найбільш вагомих наукових результатів дисертаційної роботи належать: категоріальне розмежування та наукове обґрунтування суті понять «освітнє середовище» та «освітній простір», де останній розглядається авторкою як суб'єктивно освоєна підлітком сфера можливостей для активного життєтворення, сутнісною ознакою якої є відсутність емоційних перешкод; уточнення психологічного змісту емоційного інтелекту підлітків як цілісного особистісного утворення, що інтегрує когнітивні здатності до ідентифікації та розуміння емоцій із вольовими механізмами їх регуляції для забезпечення ефективної соціальної адаптації; обґрунтування ієрархічної структури освітнього простору (мега-, макро-, мезо- та мікрорівні) та визначення зон розподіленої відповідальності всіх суб'єктів взаємодії у процесі розвитку емоційного інтелекту учнів; теоретичне обґрунтування комплексу умов організації освітнього простору (впровадження цілеспрямованих активностей, забезпечення позитивного соціально-психологічного клімату в колективі та підтримка високої емоційної компетентності вчителів); розроблення та експериментальна перевірка структурно-функціональної моделі освітнього простору, що розгортається через творчо-рекреаційну, подієво-ігрову та соціально-комунікативну складові та сприятливо впливає на розвиток емоційного інтелекту підлітків; створення та апробація методичного забезпечення реалізації запропонованої моделі, а саме – авторської розвивальної програми «Емоційний інтелект», ігрової практики «Команда» та системи фестивальних заходів.

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій.

Наукові положення, висновки та рекомендації дисертації є методологічно виваженими, логічно послідовними й належним чином обґрунтованими. Автор ґрунтовно проаналізував сучасний стан досліджуваної проблеми, спираючись на праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі педагогіки, психології та теорії компетентнісного підходу.

Для досягнення мети дослідження використано комплекс взаємодоповнювальних методів: теоретичних, емпіричних та статистичних, що відповідають завданням дисертації та забезпечують достовірність отриманих результатів. Усі висновки логічно випливають із результатів теоретичного аналізу й експериментальної роботи.

5. Оцінка змісту та завершеності дисертації.

Дисертаційна робота відзначається чіткою структурою, внутрішньою логікою та концептуальною цілісністю. Зміст розділів повністю відповідає

поставленій меті й завданням дослідження. Теоретичний аналіз органічно поєднується з методологічним обґрунтуванням та експериментальною перевіркою запропонованих положень.

Дисертація містить усі необхідні структурні елементи, передбачені чинними вимогами до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії, що свідчить про її завершеність і готовність до публічного захисту.

У першому розділі узагальнено результати ретроспективного аналізу філософської і психологічної думки з проблеми розвитку емоційного інтелекту підлітків, що дозволило виділити ключові підходи і визначити понятійно-категоріальний апарат: «емоції», «емоційний інтелект», «освітнє середовище» та «освітній простір». У контексті вікових та онтогенетичних особливостей підліткового періоду доцільність розвитку емоційного інтелекту обґрунтована його сензитивністю до якісної перебудови афективної сфери, виникненням «почуття дорослості» та необхідністю забезпечення психологічної стійкості й успішної соціально-психологічної адаптації молоді в сучасних координатах суспільних перетворень. На особливу увагу заслуговує обґрунтована в роботі ієрархічна структура освітнього простору, яка об'єднує взаємопов'язані мегарівень (глобальний), макрорівень (державний), мезорівень (локальний) та мікрорівень (особистісний). Дисертанткою доведено, що саме локальний простір закладу загальної середньої освіти виступає найбільш сприятливим і дієвим майданчиком для формування емоційного інтелекту підлітка, оскільки є середовищем безпосередньої міжособистісної взаємодії. Якісні характеристики цього рівня безпосередньо зумовлюють становлення особистісного простору молоді людини, де зовнішні соціокультурні стимули трансформуються у внутрішній психологічний ресурс емоційної стійкості.

У другому розділі авторкою здійснено проектування та теоретичне обґрунтування структури моделі освітнього простору, що сприятливо впливає на розвиток емоційного інтелекту підлітків. Доведено, що функціонування цієї моделі детермінується синергією емоційної компетентності вчителів, позитивного психологічного клімату в колективі та впровадженням цілеспрямованих активностей. Особливу цінність для роботи має представлений у розділі психотехнічний інструментарій: авторська розвивальна програма «Емоційний інтелект» (як корекційно-розвивальна технологія), ігрова практика «Команда» (як безпечний майданчик для апробації проактивних стратегій поведінки та рольової гнучкості) та цикл фестивальних практик. Сама авторська модель включає творчо-рекреаційну, подієво-ігрову та соціально-комунікативну складові, які інтегрують у собі цільовий, теоретико-методологічний, змістово-процесуальний та діагностико-результативний блоки.

У третьому розділі представлено результати, одержані на констатувальному етапі психологічного експерименту, щодо сформованості емоційного інтелекту підлітків та результати перевірки ефективності визначених умов організації освітнього простору на формуальному етапі експерименту, а також їхнє наукове трактування.

Результати дослідницько-експериментальної роботи засвідчили, що після завершення формуального етапу експерименту кількість підлітків, які досягли рівня розвитку емоційного інтелекту вище середнього (за методикою Д. Люсіна), в контрольній групі практично не змінилася і залишилася на позначці 31,1 %, у

той час як в експериментальній групі цей показник досяг 43,5 %. Крім того, зафіксовано двократне переважання високого рівня сформованості емоційного інтелекту ліцеїстів за методикою Н. Шутте, який в експериментальній групі зріс до 30,5 % порівняно з лише 15,6 % у контрольній групі. Найбільш суттєво змінилися показники низького рівня, що маркують «групу ризику»: кількість підлітків, які мають низький рівень розвитку емоційного інтелекту (за методикою Д. Люсіна), у контрольній групі залишилася на рівні 31,1 %, у той час як в експериментальній групі цей показник знизився до 17,6 %.

Вірогідність результатів проведеної дослідницько-експериментальної роботи та достовірність емпіричних даних визначалися за допомогою сучасного програмного забезпечення JASP (версія 0.95.4). Перевірка нормальності розподілу за критерієм Шапіро–Вілка та аналіз показників асиметрії й ексцесу підтвердили відповідність масиву даних вимогам параметричної статистики, а застосування t -критерію Стюдента засвідчило наявність статистично значущих відмінностей між досліджуваними групами. Додатково проведений кореляційний аналіз за коефіцієнтом r -Спірмена математично довів пряму залежність між характеристиками освітнього простору та рівнем емоційного інтелекту учнів. Результати формувального етапу експерименту повністю підтвердили ефективність визначених та впроваджених умов організації освітнього простору, що сприятливо впливає на розвиток емоційного інтелекту підлітків, що засвідчує досягнення мети дослідження та виконання поставлених завдань.

6. Достовірність та аргументованість результатів дослідження.

Достовірність результатів забезпечується репрезентативністю вибірки, використанням валідних психодіагностичних методик, поєднанням кількісного та якісного аналізу результатів дослідження, а також застосуванням методів математичної статистики. Експериментальні дані переконливо підтверджують ефективність запропонованих психологічних умов і розробленої моделі освітнього простору, що сприятливо впливає на розвиток емоційного інтелекту підлітків.

Дослідницько-експериментальна робота проведена на базі Черкаського гуманітарно-правового ліцею Черкаської міської ради Черкаської області, Черкаської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 7, Черкаської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 11 та Черкаської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 32 впродовж 2021–2026 років та охоплювала такі взаємопов'язані фази науково-психологічного пошуку: організаційно-діагностичну (підготовчу); кількісно-аналітичну; інтерпретаційно-верифікаційну (завершальну). До експерименту загалом було залучено 346 осіб, із них: 34 експерти, 46 вчителів закладів загальної середньої освіти та 266 підлітків (учнів ліцею та шкіл), із яких були сформовані контрольна група (135 підлітків) та експериментальна група (131 підліток).

7. Повнота викладення наукових положень у наукових публікаціях.

Основні положення, висновки та результати дисертаційного дослідження достатньо повно відображені у наукових публікаціях здобувача, опублікованих у фахових виданнях та матеріалах міжнародних науково-практичних конференцій. Це свідчить про належну апробацію результатів дослідження, їх відкритість для фахового обговорення та визнання в науковому середовищі. Основні результати дослідження представлено у 8 опублікованих працях, із них:

5 статей у наукових фахових виданнях України (категорія «Б»), а також 3 публікації апробаційного характеру у збірниках матеріалів міжнародних науково-практичних конференцій.

8. Відсутність (наявність) порушень академічної доброчесності.

Аналіз змісту дисертаційної роботи, оформлення бібліографічного апарату та характеру подання матеріалу дає підстави стверджувати, що дисертація виконана з дотриманням принципів академічної доброчесності. Усі запозичення мають відповідні посилання, результати дослідження є самостійними та авторськими, ознак академічного плагіату не виявлено.

9. Значення одержаних результатів для науки й практики та рекомендації щодо використання.

Отримані результати мають суттєве теоретичне та практичне значення. Теоретичні положення дисертації поглиблюють наукові уявлення про закономірності розвитку емоційного інтелекту в підлітковому віці та особливості моделювання освітнього простору, що сприятливо впливатиме на розвиток емоційного інтелекту підлітків. Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у розробці та апробації моделі освітнього простору, сприятливого для розвитку емоційного інтелекту підлітків. Впроваджено авторську розвивальну програму «Емоційний інтелект». Програма містить покрокові алгоритми формування емоційної саморегуляції, емпатії та навичок конструктивної комунікації. Впроваджено систему соціально-психологічних ігрових практик «Команда» та фестивальних практик, що дозволяють інтегрувати емоційний розвиток у структуру повсякденної життєдіяльності освітнього закладу. Розроблено рекомендації щодо освітнього простору, сприятливого для розвитку емоційного інтелекту підлітків, які можуть бути застосовані на різних рівнях освітнього простору від нормативного до особистісного. Матеріали дослідження можуть бути використані: у діяльності закладів загальної середньої та позашкільної освіти для підвищення рівня соціальної компетентності підлітків; у системі післядипломної педагогічної освіти при підготовці та підвищенні кваліфікації педагогічних працівників. Теоретичними положеннями, що висвітлені у дисертаційному дослідженні, можуть скористатися фахівці, методисти психологічної служби системи освіти під час підготовки відповідних навчальних посібників та науково-методичних рекомендацій, у процесі викладання відповідних курсів за вибором, факультативних курсів, тренінгів, занять з елементами тренінгу.

10. Дискусійні положення та зауваження.

Окремі положення дисертації можуть бути предметом подальших наукових дискусій, зокрема:

1. У підрозділі 1.1 подано обширний історичний огляд ідей видатних філософів про співвідношення розуму й емоцій, що цілком відповідає назві наукового ступеня «доктор філософії», на здобуття якого подано дисертацію. Однак, у цьому огляді не вистачає чіткої хронологічної послідовності, що не знижує його змістову цінність.

2. Потребує додаткового подальшого дослідження вплив сформованого емоційного інтелекту підлітків на показники їхньої академічної успішності та подальше професійне самовизначення.

3. Обґрунтована в дисертації модель освітнього простору, що включає цикл авторських фестивалів та інтенсивних ігрових практик, відзначається високим рівнем динамізму та емоційної насиченості психолого-педагогічної взаємодії учасників освітнього процесу і вимагає від педагогічного колективу високих часових і емоційних затрат. Зважаючи на це, було б доцільно також розглянути конкретні поради, як забезпечити профілактику професійного вигорання педагогів закладу освіти, які братимуть участь у практичному втіленні запропонованої моделі освітнього простору протягом тривалого часу.

4. Запропонована О. О. Волошин багаторівнева система рекомендацій має вагомий прикладний цінність і чітко розподіляє зони відповідальності між управлінцями, педагогами та батьками. Однак у роботі недостатньо акцентовано увагу на визначенні головної координуючої фігури (модератора) цього процесу безпосередньо всередині закладу освіти. У контексті практичного впровадження моделі виникає потреба конкретизувати: чи покладається функція модератора виключно на практичного психолога закладу освіти, чи цей функціонал має перерозподілятися між педагогами та адміністрацією закладу, що потребує подальшого науково-методичного осмислення.

Зазначені зауваження мають рекомендаційний характер і не знижують загальної наукової цінності роботи.

11. Загальний висновок.

Дисертація Волошин Олени Олександрівни «Вплив освітнього простору на розвиток емоційного інтелекту підлітків» є самостійною та завершеною науковою роботою, виконаною особисто дисертанткою у вигляді кваліфікаційної наукової праці на правах рукопису.

Дисертація заслуговує на високу позитивну оцінку, повністю відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами), а також «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44), а її авторка, Волошин Олена Олександрівна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії (PhD) в галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 053 «Психологія».

Рецензент:

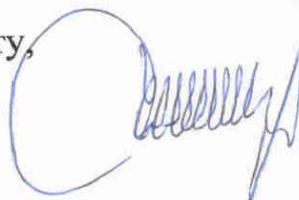
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології та педагогіки
Хмельницького національного університету

В'ячеслав ГАВРИЛЬКЕВИЧ

Підпис В'ячеслав ГАВРИЛЬКЕВИЧА засвідчую:

Проректор з наукової роботи
Хмельницького національного університету,
доктор технічних наук, професор

Олег СИНЮК